

LUND UNIVERSITY

Att konstruera ekonomisk verklighet

Persson, Anders

Published in:
Zenit

1993

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Persson, A. (1993). Att konstruera ekonomisk verklighet. *Zenit*, (2-3/1993), 72-84.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Anders Persson

Att konstruera ekonomisk verklighet

(Publicerad i *Zenit*, nr. 2-3, 1993)

En undersökning av hushållens inköpsplaner som SCB gjorde i början av 1993 visade att nära hälften av dem som tillfrågades hade en mörk syn på den egna och landets ekonomiska framtid. Endast en sjundedel trodde att den svenska ekonomin skulle bli bättre det närmaste året och drygt 70 % ansåg att arbetslösheten skulle komma att öka.¹ Siffrorna kan förmodligen tolkas som indikationer på att det svenska folket är, som det numera tycks heta, krismedvetet.

Som förmodligen bekant har krismedvetandet varit på den ekonomisk-politiska debattens dagordning i 15 år, alltsedan den första borgerliga regeringsperioden i slutet av 1970-talet. Till en början framhölls svenskens bristande krismedvetande, under senare tid har svensken fått beröm och kritik för sin förmåga att uthärda krisen utan motstånd.

Krismedvetande handlar om att konstruera ekonomisk verklighet, i de ekonomiska aktörernas medvetanden och i ekonomin. Fenomenet är långt ifrån oproblematiskt, vilket jag ska försöka visa i denna artikel² genom att resonera kring bl.a. dessa frågor: Vad är skillnaden mellan kris och krismedvetande?; Vad är det för typ av ekonomi och politik som behöver ett krismedvetet folk?; Hur kan det komma sig att vi under de senaste 15 åren varit i praktiskt taget konstant behov av krismedvetande?

Kris och krismedvetande

Vad är egentligen krismedvetande? Det första som slår mig är att det är ett medvetande riktat mot ett speciellt objekt - den ekonomiska krisen. Andra jämförbara ord som så att säga utsäger något om medvetenhetens riktning är t.ex. klassmedvetande, prismedvetenhet och kvalitetsmedvetenhet. Till skillnad från dessa tre kusiner finns ordet krismedvetande varken i 10. eller 11. upplagan av Svenska akademiens ordlista (1973

resp. 1986). Däremot anger Svenska akademins ordbok att ordet användes första gången i en artikel i Svenska Dagbladet den 19 april 1980³.

Krismedvetande är således ett nytt ord som på allvar började användas på 1980-talet. Varför började det inte användas på 1930-talet eller under någon annan kristid? Svaret på den frågan ó vilket samtidigt utgör en del av svaret på frågan vad slags fenomen krismedvetandet egentligen är ó ska jag ge dels med hänvisning till en viss typ av ekonomi ó en förväntningsekonomi ó och dels med referens till en viss typ av politik ó en förväntningsdefinierande politik.

Först ska jag dock dröja vid förhållandet mellan kris och krismedvetande. Det första som i det sammanhanget väcker mitt intresse är att kris och krismedvetande inte är samma sak.

Krismedvetande är ett tillstånd i medvetandet, medan ordet kris normalt utsäger något om sakernas tillstånd. Det finns naturligtvis en skillnad mellan ett medvetandetillstånd och ett sakernas tillstånd. Att jag t.ex. kan se att solen rör sig runt jorden är främst ett medvetandetillstånd, medan sakernas tillstånd i detta fall är ett annat. I andra sammanhang är dock inte skillnaden så slående. När det t.ex. gäller förhållanden som vi människor kan påverka genom vårt handlande tenderar skillnaden mellan sakernas och medvetandets tillstånd att bli mera svårgripbar, vilket kan illustreras av det som kommit att kallas Thomas teorem: Om människor definerar en situation som verklig, blir den verklig till sina konsekvenser.⁴

Eftersom krismedvetandet för det första är riktat mot ett speciellt objekt och för det andra, och viktigare, definerar objektet på ett särskilt sätt, kan man säga att det är ett **situationsdefinierande** medvetande. En person som är krismedveten kan beskrivas som en person vars medvetande befinner sig i ett speciellt tillstånd, innebärande att personen definerar den ekonomiska situationen på ett speciellt sätt. Gränsen mellan det

ösubjektivaö och öobjektivaö blir i realiteten flytande genom den här typen av medvetande. Att vara krismedveten innebär inte enbart att tänka på ett visst sätt, utan också att definiera ett objekt ö det ekonomiska läget ö på ett särskilt sätt och i förlängningen också handla på ett speciellt sätt. I enlighet med Thomas kan man då säga att om man i sitt medvetande föreställer sig ekonomin i kris ö om man alltså definierar krisen som verklig ö hamnar också ekonomin i kris ö konsekvensen av definitionen blir verklig.

Betyder det att om endast jag och ingen annan anser att ekonomin är i kris så är den också i kris? På sätt och vis ja. Därför att om jag och ingen annan anser att det råder ekonomisk kris så kommer jag att handla som om det vore kris och kommer då att ålägga mitt handlande den disciplin som jag anser att krisen kräver. Även om det inte råder kris ö enligt i och för sig alltid omstridda s k objektiva kriterier ö kan jag gestalta min personliga situation som om det faktiskt rådde kris. Det intressanta i dagsläget är vad som inträffar om t.ex. en miljon svenskar delar samma definition av den ekonomiska verkligheten, handlar efter den och därigenom åstadkommer konsekvenser som s a s är sanna. Konsekvensen av blott en ensam persons krismedvetande är naturligtvis mest en pikant detalj, den aggregerade konsekvensen av många människors krismedvetande kan bli en nationell angelägenhet.

Som beskrivningar har kris och krismedvetande det gemensamt att de utsäger något om tillståndet. En skillnad dem emellan har att göra med fattbarhet och på vilket sätt de hänvisar till något utom sig själv. I vår del av världen förknippas kris med Död, Svält, Pest, Missväxt, Lidande, Fattigdom, Vräkning, Arbetslöshet och andra liknande hemskheter. Det refererar också till bestämda tillstånd i somatiska och psykiska sjukdomsförlopp. På det viset går det att i någon mån själv kontrollera och uppleva om kris är en rimlig beskrivning av tillståndet. Om grannarna dör i pest, om det växer ut bölder på min och andras kroppar, om grödorna torkar bort, om flyttlassen går, om jag själv eller arbetskamraterna får sparken, har jag möjlighet att varsebli det som kallas kris.

I ett avseende är det på samma sätt med krismedvetande. Det hänvisar till ett medvetandetillstånd som kan kontrolleras, åtminstone via indikatorer. Det kan ses som ett individuellt medvetandetillstånd och påvisas genom indikatorer av den typ som jag inledde artikeln med. Det kan också uppfattas kollektivt och indikeras t.ex. av i vilken grad en befolkning utan motstånd underkastar sig en ekonomisk åtstramningspolitik. Men dessa indikatorer visar endast på samband mellan olika övertagna delar av medvetandet ó dvs mellan uppfattningen att ekonomin är i kris och de förväntningar som riktas mot ekonomin ó inte nödvändigtvis på samband mellan medvetande och övertre verklighetö. Poängen är således att krismedvetandet kan existera utan kontrollerbara referenser till det som anses vara i kris. Krismedvetande är en beskrivning av hur människor definierar den ekonomiska situationen, inte självfallet en beskrivning av situationen som sådan.

Kris och krismedvetande som två dimensioner

Man kan alltså föreställa sig kris och krismedvetande som två olika dimensioner och relatera dem till varandra på följande sätt:

		Krismedvetande	
		nej	ja
Kris	nej	1	2
	ja	3	4

När dessa två dimensioner kombineras framträder fyra tillstånd vilka uttrycker olika relationer mellan någon form av aktör och någon form av storhet som kan drabbas av kris, vi antar att denna storhet är Sveriges ekonomi.

Tillstånd 1 kittlar inte alls min nyfikenhet. Det existerar ingen kris och inget medvetande därom. Detsamma kan sägas om tillstånd 4: det existerar kris och ett medvetande därom. Båda ger ett slags bild av kongruens. Riktigt så entydiga blir naturligtvis aldrig förhållandena i verkligheten, utan denna grad av otvetydighet kan endast åstadkommas i den teoretiska leken. I verkligheten finns det alltid motsättningar och spänningar i det som förefaller vara kongruent, men dem bortser jag ifrån för tillfället.

Tillstånd 2 och 3 beskriver inkongruens mellan aktörens medvetande och krisdrabbad ekonomi. Trean visar en situation där det existerar en kris men inget medvetande därom, medan tvåan visar den motsatta situationen. Båda situationerna är remarkabla. När det gäller trean kan det knappast vara en kris som framträder genom pest, bölder, död, massarbetslöshet som man är ovetande om. I stället rör det sig om en kris som är svår att förnimma utan förmedlande tolkning, det måste med andra ord föreligga ett utrymme för konkurrerande situationsdefinitioner. På samma sätt med tvåan: krisen måste vara så svår att förnimma att den inte nödvändigtvis behöver existera men för att vi trots det ska kunna äga ett medvetande om den krävs att det är svårigheten att förnimma den, snarare än dess blotta existens som tilldrar sig vårt intresse.

Trean beskriver förhållandet mellan aktör och ekonomi på ett öobjektivistiskt sätt, genom att den förutsätter ett ekonomiskt skeende helt oberoende av aktörernas medvetanden. Tvåan närmar sig den ösubjektivistiska extreman och antar att medvetandet kan ha en helt självständig roll.

Med utgångspunkt från de fyra tillstånden kan de senaste 15 årens ekonomisk-politiska situationer och debatt grovt beskrivas. Situation 1 är Sverige före mitten av 70-talet: ingen kris och inget medvetande därom. Lyckligt folkhem. (Detta är naturligtvis också en renodling och därför en sanning med en rad modifikationer. Inte minst lyckan i folkhemmet är omstridd.)

Situation 3 växer fram under andra hälften och blir till de borgerligas politiska huvudbudskap från slutet av 1970-talet. Budskapet har ungefär denna lydelse: det existerar en kris, många förnimmer den inte men kommer inte länge till att kunna vara ovetande om den. Att bli medveten om krisen i den borgerliga tappningen innebär därför att bli medveten om nödvändigheten av en ny politik och kanske ett nytt samhällsekonomiskt system. Enligt detta politiska budskap har svenska folket problem ó inte primärt med fattigdom, arbetslöshet etc, utan med sitt krismedvetande.

Situation 3 kännetecknas också av tvivel och efterrationalistiskt ifrågasättande. Detta utvecklas sedermera till ett neo-liberalt upplysningsprojekt, där folket skall upplysas om hur dålig svensk ekonomi egentligen är. Den situation som efterhand skapas lämnar för övrigt ett stort utrymme åt sadistiska nationalekonomer vilka, medan de njutningsfyllt leende beskriver den disciplin vi måste underordna oss, förefaller besatta av sina övningar med det symboliska riset. Det neo-liberala upplysningsprojektet har således, liksom det klassiska, en plats för viktorianer med civilisatoriska ambitioner.

Situation 2 kan vi kalla Grassmans kritik, efter ekonomen som under hela åtstramningspolitikens tid från slutet av 1970-talet riktade kritik mot krisbudskapet. Han menade då och senare att det aldrig existerade någon kris i egentlig mening, snarare var det påstådda behovet av krismedvetande en etablissemangets konspiration mot folket, vilken efter sin framgångsrika framfart kunde benämnas en fredlig statskupp. Grassman lanserade också en motdefinition av den ekonomiska situationen som framställde Sverige som ett rikt och tekniskt framåtskridet land med en för folkmängden mycket stor andel världsledande företag i olika branscher samt ett land med en föredömlig välfärdsmodell. Redan 1981 hävdade Grassman i en bok att de kristecknen som då dagligen kommunicerades av regering, ekonomer, massmedia och delar av den socialdemokratiska oppositionen var medvetet överdrivna.⁵ Han gav mönster åt överdriften genom att lansera en konspirationsteori som i allt väsentligt gick ut på att

kommunikationen av kristecknen underbyggde en politik syftande till att slå tillbaka fackföreningsrörelsen och rusta ned den offentliga sektorn.

Verklighetsförfalskningen som Grassman påvisade var till del statistisk. Grassman visade t.ex. att de borgerliga regeringarna överskattade Sveriges utlandsskuld 1976-77. Det lyckades man med genom att enbart redovisa svenska skulder i utlandet men inte svenska fordringar. Med en sådan redovisningsteknik är naturligtvis de flesta nationer i en internationellt integrerad ekonomi skuldtyngd. Om däremot fordringarna redovisades blev bilden en helt annan, ja den blev 1976-77 omvänd: Sverige hade då ingen utlandsskuld, utan en fordran på utlandet. På ungefär samma sätt förhöll det sig med bytesbalansunderskottet, företagens driftsöverskott, svensk exports relativpriser och exportens marknadsandel förluster.

Verklighetsförfalskningen var emellertid till större del politisk. Redan 1981 gav regeringen Grassman rätt på alla ovanstående punkter, men hävdade samtidigt att de statistiska felen inte hade påverkat politiken. Trots alltså att Grassman vred de ekonomisk-statistiska vapnen ur regeringens händer och därigenom allvarligt ifrågasatte behovet av krismedvetande och åtstramningspolitik, förbehöll sig regeringen rätten att oberoende av statistiken grunda sitt upplysningsprojekt och det påstådda behovet av krismedvetande politiskt.

Under sent åttiotal sätter också Grassman politiken och den påstådda politiska konspirationen i centrum.⁶ 1980-talet utmålas här som de rikas skördetid vilken innebär en avdemokratisering av samhället, försämringar av den offentliga sektorn som missgynnar de fattiga, privatisering som gynnar de rika, arbetslöshet som pressar tillbaka fackföreningsrörelsen. För att kunna genomföra dessa förändringar krävs ett visst folkligt stöd eller åtminstone en folklig passivitet och Grassman menade att just krismedvetandet, vilket under 1980-talet också blev officiell socialdemokratisk doktrin, gjorde folket benäget att stödja eller passivt åse förändringarna.

Under slutet av 80-talet och början av 90-talet återkom Grassman till detta tema. Men Grassman fångar också på ett överlägset sätt vår tids anda när han skriver att: öNu talar man inte om saken, utan om finansieringen av saken.ö⁷ Vid samma tid reses också invändningar av Walter Korpi, inte så mycket mot krismedvetandet som mot den etablerade orsaksförklaringen till krisen. Först i en artikel sedan i en bok, visar Korpi hur man enbart med förvånansvärt enkla statistiska knep kan teckna bilden av svensk ekonomi som man själv önskar.⁸ Korpis bok handlar därför i realiteten om **jämförande verklighetskonstruktion**. Han visar nämligen hur näringslivsorgan, dem närstående ekonomer, finansdepartement och andra som önskar återföra Sveriges verkliga eller påstådda ekonomiska problem på den s k svenska modellen, genom en speciell redovisning av bl.a. BNP får den ekonomiska verkligheten att framstå som mörk. Korpi själv, välkänd förespråkare av samma modell, neutraliserar den mörka verklighetsbeskrivningen.

Debatten om BNP handlar främst om hur den ekonomiska statistiken redovisas och är inte speciellt sofistikerad. Närmare bestämt handlar den om huruvida BNP-tillväxt ska uttryckas i absoluta eller relativa tal, om ett lands utgångsläge i fråga om ekonomisk utveckling ska inverka på redovisningen eller ej samt vilka länder Sverige ska jämföras med: rika länder som har en relativt låg BNP-tillväxt eller fattigare länder med högre tillväxt. Korpi menar att BNP-tillväxt skall uttryckas i absoluta tal, att det ekonomiska utgångsläget ska vägas in samt att Sverige ska jämföras med andra rika länder med låg tillväxt. Med en sådan redovisningsteknik framstår Sverige som ett moget industriland på väg in i en postindustriell utvecklingsfas. Regeringen, SAF och deras ekonomer vill i stället göra gällande att Sverige är på väg utför och väljer då den motsatta redovisningstekniken.

För att nu återvända till de fyra situationerna kan man slutligen säga att den fjärde är dagsläget. Vi har en kris och ett krismedvetande. I sammanfattning kan det ovanstående beskrivas som två samhällssituationer och två föreställningar om dem.:

		Krismedvetande	
		nej	ja
Kris	nej	1. öDet lyckliga folkhemmetö	2. Grassmans kritik
	ja	3. Nyliberalt upplysningsprojekt	4. Systemskiftets Sverige

I det sammanhanget är det spännande att betrakta de fyra tillstånden som delar av en process. Intressant här blir hur den svenska ekonomin förflyttar sig från 1 till 4, alltså: Hur sker övergången till ekonomi i kris? Går den vägen över situation 3 eller 2? Alltså: konstrueras krisen av faktorer som inte styrs av vårt medvetande (neo-liberalernas bild av hur det förhåller sig) eller konstruerar vi krisen med våra medvetanden (min slutsats av Grassmans kritik)? Är krismedvetandet en fördröjd realitetsspeglning i våra medvetanden eller en självuppfyllande profetia? Där har vi ett av inslagen i dagens ekonomisk-politiska debatt, vilken just nu av förklarliga skäl mest handlar om olika krislösningar. Dagens två konkurrerande krislösningsförslag innebär: å ena sidan att anpassningen till konkurrentländerna vad gäller vinster, löner, skatter och lagar ska fortsätta med arbetslöshet och arbetslöshetsrädsla som drivmedel; å andra sidan att det förlamande krismedvetandet, vilket tar sig uttryck i alltför mycket sparande och alltför låg konsumtion, måste brytas. Inför dagens kris i form av t.ex. arbetslöshet kan naturligtvis neo-liberalerna säga: Vad var det vi sa! Man kan emellertid också säga: Om inte ni hade sagt det ni gjorde ó och fått hjälp av massmedia och andra att effektivt sprida budskapet till hela folket ó så hade vi inte haft någon kris idag.

Jag tror inte att man kan utesluta att den ekonomiska kris vi nu upplever har uppstått som en följd av krismedvetandet. Man kan då fråga: Under vilka betingelser kan krismedvetandet få en sådan självständig betydelse? Två förutsättningar ska jag nämna i det följande: 1. en dynamisk **förväntningsekonomi**; 2. en **förväntningsdefinierande politik**.

En dynamisk förväntningsekonomi

I dagens samhälle har ekonomin en speciell roll. Det vore fel att säga att ekonomin är basen, snarare är den Måttet. Snart sagt varje företeelse inordnas i ett ekonomiskt tänkande, oberoende av om det är relevant eller ej. Det allvarliga med rational choice-teorin o denna fascinerande inskränkta handlingsteori o är inte antagandet om att handlande kan vara rationellt, utan antagandet att **allt** handlande kan vara det. Detta är enbart en aspekt av det ekonomiska tänkandets ställning i vår tid. Får vi tro Gorz ligger denna imperialism i själva den ekonomiska rationalitetens natur: den ekonomiska rationaliteten kan inte sätta gränser för sin egen utbredning, gränserna måste sättas av moraliska krafter utanför den ekonomiska rationaliteten⁹.

Man kan nog säga att vårt samhälle är ett ekonomiskt samhälle. Betydelsen av detta är att praktiskt taget varje social och samhällelig företeelse kan ges inte enbart en social, utan också en ekonomisk betydelse samt att det ekonomiska tenderar att bli överordnat det sociala. Med Polanyi kunde man säga att de sociala relationerna tenderar att bäddas in i de ekonomiska relationerna samt att marknadsekonomin kan definieras som en ekonomi som styrs av marknadspriser och ingenting annat.¹⁰ Definitionen säger ingenting om hur omfattande den ekonomiska sfärens utbredning är, även om själva andemeningen i Polanyis syn på marknadsekonomin är att den s a s växer ur sitt skal genom bl.a. varufieringen av arbete och jord. För att få en uppfattning om ekonomins och det ekonomiska tänkandets utbredning bör man därför svara på frågan: Vad är det som styr de marknadspriser som styr ekonomin? En viktig faktor tycks vara förväntningar, under tidig marknadsekonomi mest snävt ekonomiska förväntningar. I nuvarande skede av

marknadsekonomin tycks emellertid alla möjliga förväntningar vägas in. En illustration av detta är att den ekonomiska betydelseproduktionen överdrivits under senare tid i likhet med den ekonomiska rationaliteten tycks nämligen många ekonomer sakna känsla för sitt tänkandes gränser. Mycket konkret tar sig denna ekonomism uttryck i att ekonomer lägger ekonomiska synpunkter på företeelser som egentligen inte är ekonomiska. Idag, men knappast tidigare, kan vi faktiskt uppleva ö...den tid då varje föremål, fysiskt eller moraliskt, marknadsföres som handelsvara för att taxeras till sitt rätta värde.ö¹¹

När därför Assar Lindbeck får i uppdrag av regeringen att anlägga nationalekonomiska synpunkter på den ekonomiska krisen i Sverige, så uttalar han sig helt utan skrupler om t.ex. läxläsningen i skolan. Lindbecks förslag avslöjar en del av krismedvetandets karaktär. Krismedvetandet tycks nämligen röja väg för en tidigare otänkbar politik, vilken ges förklädning av nationalekonomi. En, tycks det mig, bitter mans politiska testamente definierar i ett slag in det mesta i ö om inte den ekonomiska rationalitetens ó så åtminstone de ekonomiska förväntningarnas sfär. Förväntningar på snart sagt alla livets områden blir helt enkelt föremål för ekonomisk spekulation. Om allt var politik igår, tycks allt vara ekonomi idag. Läxläsningens omfattning och vilka ämnen som ska prioriteras i skolan, blir ekonomiskt relevanta spörsmål i samma ögonblick som registret av förväntningar som antas styra marknadspriserna utökas.

Detta är inte enbart ett politiskt konjunkturfenomen, som t.ex. kan återföras på neo-liberalismens ekonomistiska tendens, utan sammanhänger förmodligen också med att vår ekonomi har ändrat karaktär och blivit en manifest förväntningsekonomi. Att de ekonomiska aktörernas **förväntningar** har stor betydelse är förvisso ett latent drag i marknadsekonomin som sådan, men det tycks mig som om detta drag blivit manifest först under senare tid¹². Att aktörsförväntningar får så stor betydelse kan också antas hänga samman med att det moderna samhället konstruerar individerna som subjekt eller aktörer: en stark tendens i det moderna samhället är eller var att människorna

tillkämpade sig rätten att välja på en rad olika områden, i vardagslivet när det gällde bostad, barnafödande och partner, i politiken när det gällde vilka politiker som ska styra osv. (Denna tendentiella demokratisering skall dock inte överdrivas: den viktigaste valfriheten ó möjligheten att under rimliga förhållanden välja bort lönearbetet ó har vi ännu inte erövrat.) Samtidigt innebar det moderna samhället att människorna också blev tvingade att träffa val, även i situationer vars herrar de kanske egentligen inte var, valet av utbildning är ett sådant exempel vilket trots att det är mycket kraftfullt socialt strukturerat är föremål för individuella val. Samhället blir alltså på olika sätt mera subjektivt i takt med väljandets tillväxt, så också ekonomin.

I ett subjektivt samhälle och i en subjektiv ekonomi blir människornas förväntningar och situationsdefinitioner av allt större betydelse¹³. Maktutövningen får därför en mycket mer uttalat fostrande karaktär och handlar i det senmoderna samhället i högre grad om att bygga in förväntningar, icke-förväntningar och situationsdefinitioner i människornas medvetanden, i stället för att som tidigare i hög grad bortse från åtminstone de underordnades medvetanden¹⁴.

Därför blir den nationalekonomiska statistiken så viktig (det är förmodligen av det skälet ingen tillfällighet att såväl Grassmans som Korpis kritik av nationalekonomin är statistisk). Statistiken är, via förmedling av aktörernas medvetanden, situationsdefinierande och ó sann eller falsk ó det medel som påverkar aktörerna i det stora förväntningsspel som kallas marknadsekonomi men som i sin senmoderna form alltså snarare borde kallas förväntningsekonomi. I förväntningsekonomi blir ekonomisk statistik och information till medel för intrycksstyrning¹⁵. Aktörerna agerar på basis av de intryck de får av ekonomin inte enbart via börssidorna, utan också via ekonomiska nyhetsprogram som t.ex. radions Ekonomiska klubben och TVs A-ekonomi, via finansdepartementets information till massmedia. Att styra intryck blir till ett medel för handlingsproduktion¹⁶.

De senaste årens ekonomisk-politiska turbulens visar förväntningarnas betydelse. Luft i fastighetsvärdena = alltför höga förväntningar; fast penningvärde = signal till omvärlden att ha höga förväntningar på svensk ekonomi; de-facto-devalveringen av den svenska kronan med 20 % = låga utländska förväntningar på svensk ekonomi. Sverige befinner sig nu i kris, men beror det på att svensk ekonomi är dålig eller på att förväntningarna på svensk ekonomi är låga? Den frågan tror jag inte att någon kan besvara tillfredsställande idag, inte minst som ekonomerna inte längre verkar bry sig om skillnaden mellan att något är dåligt och att det riktas låga förväntningar mot det. De säger ungefär att om förväntningarna på ekonomin är låga är också ekonomin dålig. I förväntningsekonomin förhåller det sig nämligen så att låga förväntningar **resulterar** i en dålig ekonomin.

Att förväntningarna är låga behöver dock inte bero på att ekonomin är dålig **nu**, utan behöver endast bero på att förväntningarna är högre på andra nationella ekonomier. Eftersom de ekonomiska aktörerna ständigt träffar val mellan olika alternativ kan ekonomin framställas som ett nollsummespel eftersom ett val samtidigt innebär ett eller flera icke-val. Mot den bakgrunden inser man hur stor skillnaden är mellan Korpi's uppfattning, som jag redogjort för tidigare, att svensk ekonomi ska jämföras med andra jämförbara ekonomiers och hans kritikers uppfattning att svensk ekonomi ska jämföras med alla andra ekonomier. Anledningen till att de vill att Sverige ska jämföras med alla andra är att detta är marknadsekonomin's och, vill jag tillägga, i synnerhet förväntningsekonomin's och realitet: "Det är av största vikt hur Sverige reagerar på konkurrensen från snabbväxande länder som Japan och Finland eller från nya industriländer inom OECD: t.ex. Spanien och Portugal, eller för den delen länder utanför OECD: Sydkorea, Taiwan och Singapore. Det är därför inte alls ointressant att jämföra Sverige också med de länder som snabbt industrialiseras. Genom att skära bort ett antal snabbväxande länder från jämförelsen definierar Korpi bort den verklighet som svenskt näringsliv och svenska löntagare dagligen konfronteras med."¹⁷ Såvitt jag förstår hämtar inte detta tänkande inspiration från den klassiska nationalekonomins idéer om att olika nationella ekonomier kan växa till följd av komparativa fördelar och inbördes

arbetsfördelning. Davidsson ser i stället den internationella konkurrensen som ett allas krig mot alla och det är i den andan han vill att vi ska tänka kring ekonomin. Ett av redskapen när det gäller att framställa ekonomin på detta sätt är just den tvivelaktiga metoden att redovisa procentuell BNP-tillväxt, eftersom den gör alla ekonomier jämförbara.

Att föreställa sig ekonomin som ett slags nollsummespel och som ett allas krig mot alla får ekonomin att framstå som amoralisk genom att det ekonomiskt nödvändiga blir viktigare än det moraliskt önskvärda. En sådan amoralisk ekonomis kanske viktigaste lag kan därför formuleras så här: allting är möjligt om det kan finansieras; allting är omöjligt om det inte kan finansieras (om alltså t.ex. en fullgod sjukförsäkring framställs som omöjlig att finansiera tycks detta vara ett tillräckligt argument för en försämrad sjukförsäkring hur moraliskt önskvärd den än är). Om denna lag får råda är en tänkbar framtid denna: svenska löner bör närma sig de lägsta bland konkurrentländerna alternativt bör svenska lönearbetare vara mera produktiva; svenska sociala välfärdsanordningar bör justeras i förhållande till de sämsta bland konkurrentländerna alternativt ge ett bidrag till produktiviteten motsvarande sin merkostnad; svenska fackföreningar bör inte ha mer inflytande än andra fackföreningar alternativt kunna avlockas en positiv betydelse som uppväger deras för förväntningsekonomin negativa större inflytande. Notera hur enkelt det är att med utgångspunkt i förväntningsekonomin transformera problem som egentligen inte är ekonomiska till uteslutande ekonomiska problem.

Den stora vinsten för dem som vill åstadkomma snabba förändringar av det svenska samhället är naturligtvis att ett sådant tänkande är helt befriat från moral. Den ekonomiska rationaliteten fungerade som substitut för religiös moral: genom den sökte människan tillämpa de eviga lagar som styr universum, på sitt eget framtida beteende. Dess mål var, om man bortser från de materiella syften den hade, att göra lagarna för mänsklig verksamhet lika strikt kalkyler- och förutsägbara som dem det kosmiska uret

fungerar efter.¹⁸ Lagen om det finansierbara/ofinansierbara grundas inte i moral, utan i amoral inte minst som det är konkurrenterna som avgör vad som kan finansieras. Vår tids ekonomiska magi sammanfattas i orden: Det har vi inte råd med! Varje argument gentemot detta tycks i nuläget ovidkommande.

En av de stora förändringarna under senare år har just varit att politiken kommit att åläggas denna disciplin: politikerna har fått lära sig att formulera icke-ekonomiska problem i ekonomiska termer. För socialdemokrater och socialliberaler kan man föreställa sig att denna övergång skett under utvecklande av stor ångest.

En förväntningsdefinierande politik

Den politik som växer fram parallellt med förväntningsekonomin kan kallas förväntningsdefinierande. Det är känt att den nationella politiken i en marknadsekonomi måste ta stor hänsyn till företagsförväntningar¹⁹. Företagen härskar inte över politiken, de påverkar den genom sina förväntningar på ekonomin. Detta måste regeringar ta hänsyn till: företag som inte investerar sänker aktivitetsnivån i ekonomin, vilket resulterar i arbetslöshet, sänkta skatteintäkter, mindre att fördela o s v. Den nuvarande förväntningsdefinierande politiken är emellertid mycket större än så.

Företagsförväntningarna, investeringsförväntningarna, vinstförväntningarna är i och för sig viktiga, men endast aspekter av det stora förväntningsspel som förväntningsekonomin utgör och som den förväntningsdefinierande politiken administrerar.

Jag antar alltså att ekonomin har en central betydelse för politiken eftersom den anger ramarna för de förväntningar som kan riktas gentemot politiken, men samtidigt har ju också politiken central betydelse för ekonomin därför att den definierar vilka förväntningar som kan riktas mot ekonomin och politiken. Politiken definierar bl.a. vilka förväntningar beträffande trygghet, förhoppningar och tillhörighet som kan riktas mot den från individuella och kollektiva aktörer²⁰. Detta är alls inget nytt. Även den tidigare

folkhemspolitiken definierade förväntningar. Dess förankring i Keynes teorier förklaras kanske främst av att dessa i tillämpning tenderar öka de fattigas och arbetslösas förväntningar. I ett visst skede av det svenska samhällets utveckling betyder full sysselsättning i det närmaste inget annat än stigande förväntningar och man kan därför säga att folkhemspolitiken definierade stigande förväntningar.

Åtstrammingspolitiken arbetar med samma medelsarsenal men åstadkommer ett helt annat resultat. Den administrerar förväntningsspelet genom att differentiera signalerna till olika ekonomiska aktörer och det är i detta sammanhang som vi kan inse den fulla betydelsen av just krismedvetandet. Till inhemska konsumenter och lönearbetare (och möjligen också flyktingar) försöker politiken signalera KRIS för att hålla ned konsumtions- och löneökningsförväntningar. När krisen inte gör sig gällande i form av hemsgheter som vi omedelbart kan varsebli regisseras dess skådespel i våra medvetanden av den förväntningsdefinierande politiken. Till inhemska och utländska investerare och bedömare av nationell kreditvärdighet försöker politiken signalera STIGANDE VINSTNIVÅER, STATSFINANSER UNDER SANERING och FACKET TRÄNGS TILLBAKA.

Förbryllande är varaktigheten i behovet av krismedvetande. Den enda konstanten under perioden från slutet av 70-talet till nu tycks, med en lätt överdrift, vara just behovet av krismedvetande. Om krismedvetandet eller det påstådda behovet därav hade varit en enkel spegling av öden objektiva verkligheten, borde rimligen det ekonomiska läget ha varit någorlunda likartat under 15-årsperioden. Som bekant har emellertid det ekonomiska läget pendlat mellan låg- och högkonjunktur, mellan låg och hög efterfrågan på arbetskraft, mellan låg aktivitetsnivå och överhettning i ekonomin. Behöver vi således alltid, oberoende av det ekonomiska läget, ett krismedvetande?

Svaret på den frågan ligger delvis i hur man föreställer sig krisens karaktär. Om krisen som vi äger ett medvetande om framställs som en strukturkris eller systemkris, innebär

krismedvetandet att vi inser bristerna i den struktur eller det system som kommit att prägla svensk ekonomi. Krismedvetandet är i det perspektivet något mycket större än att varsebli det som är svårt att se, det innebär snarare att lära om och det neo-liberala upplysningsprojektet kan tolkas som en gigantisk omskolning av folket som ska resultera i en omprogrammering av dess ekonomiska förnuft. Intimt förknippat med denna styrda varseblivning av det varande är naturligtvis det alternativ som krismedvetandegörarna föreställer sig. Vi varsebli det varande i ljuset av det som inte är och vice versa. Därför kan man knappast tala om en strukturkris eller en systemkris, utan att tala om vad slags struktur eller system som ska komma i dess ställe. Här har krismedvetandegörarna valt att försöka lära oss ett visst ekonomiskt tänkande, vilket antas ge upphov till en annan struktur och ett annat system. Detta tänkande är den ekonomiska rationaliteten.

Själv anar jag att krismedvetandet och den ekonomiska rationaliteten är mycket mera sammanflätade än vad som kan förmodas vara resultatet av en slump. Ett sätt att åskådliggöra föreningen dem emellan är att använda begreppet **ekonomisk stress**.

Krismedvetandet är en speciell form av förväntningsdefinition och innebär framför allt en ekonomisk stress för underklassen samtidigt som det förväntas inge överklassen förhoppningar. En aspekt av stress är att förväntningar råkar i konflikt, man kanske rentav kan säga att stress är ett slags förväntningsdissonans. En person kan hamna i ett korstryck av olika förväntningar eller ha problem att uppfylla förväntningar eller tvingas ändra sina förväntningar. I samtliga fall uppstår stress.

Olika typer av politik leder till olika typer av stress. Folkhemspolitiken innebar en politisk stress som främst riktades mot överklassen (men kanske också mot verkliga eller potentiella hot mot folkhemsutopins förverkligande) därför att den höjde underklassens förväntningar på en rad olika områden. I efterhand kan naturligtvis den politiken dömas ut därför att den inte resulterade i vad den på ett tidigt stadium förväntades resultera i, nämligen socialism. Men det är endast en illustration av att förväntningarna som riktades

mot den politiken var höga, i synnerhet inom underklassen. Just därför kom den socialdemokratiska politiken att innebära att en anda skapades som gjorde överklassen osäker: Skulle socialdemokratin kunna fostra underklassen och tygla de radikala elementen eller ej? För mig framstår den politiska stressen som det viktigaste öresultatet av dåtida socialdemokratisk politik.

Den neo-liberala politiken resulterar i en ekonomisk stress som främst riktar sig mot underklassen. Den skapar en helt annan anda med hjälp av abstrakta fenomen som marknaden, konkurrensen, produktiviteten, tiden, effektiviteten och överhuvudtaget det ekonomiskt rationella tänkandet. Andan riktar ett tryck och ett hot mot underklassen ó det bästa exemplet är vad som kallas arbetslöshetsrädsla. Den sänker det stora flertalets förväntningar på ekonomin och medlen varigenom dessa sänkta förväntningar fås att framstå som en ekonomisk nödvändighet är just krismedvetandet och den ekonomiska rationaliteten.

Ingen kan förbjuda mig att köpa ett kylskåp om jag själv anser mig ha råd till det. Däremot kan jag få hjälp att definiera den ekonomiska situationen på ett sådant sätt att jag, trots att jag förfogar över medel, avstår från kylskåpet. Konkret är det ett exempel på hur krismedvetandet och den ekonomiska verklighetskonstruktionen fungerar i en åtstramad förväntningsekonomi. I detta perspektiv har det således inte avgörande betydelse om mitt krismedvetande (eller, i en annan situation, mitt icke-krismedvetande) svarar mot en öobjektivt sett krisdrabbad ekonomi. Mitt intryck av ekonomin avgör mitt handlande.

Om krisen existerar i våra medvetanden, existerar det också föreställningar om hur krisen ska lösas. När det gäller den del av lösningsförslagen som syftar till att ytterligare öka den ekonomiska stressen genom att definiera in allt mer i de ekonomiska förväntningarnas sfär, anser jag att de synliggör en djup moralisk kris bland många av ekonomerna.

Det svenska samhället befinner sig också i allvarliga moraliska problem om dessa ekonomer, utan andra än ekonomisk-teoretiska kvalifikationer, tillåts bli experter på hur vi ska leva, hur barn ska fostras, hur sjuka ska vårdas och hur skolgången ska organiseras.

Noter

¹Efter referat i *Dagens Nyheter* 3 maj 1993.

²Jag vill tacka Ingmar Böök, Kjell Nilsson och Per-Olof Olofsson för synpunkter på en tidigare version av denna artikel.

³Muntlig uppgift från Svenska akademins ordboksredaktion i Lund.

⁴William I. Thomas är en av de mest kända representanterna för den så kallade Chicago-skolan inom amerikansk sociologi. Han var verksam under början av detta sekel. Det har sagts att han var en tjuvig klädd charmör som en gång lyckades övertala en rik änka att finansiera hans forskningsprojekt om polska invandrare. Om han faktiskt var en sol-och-vårare kan man säga att han tillämpade det teorem som nu bär hans namn, eftersom sol-och-våraren får den andra parten att definiera en situation som verklig vilken sedan blir verklig till sina konsekvenser ó oftast emellertid endast för sol-och-våraren.

⁵Sven Grassman, *Det tysta riket. Svensk ekonomi från föredöme till problembarn*, Ordfronts förlag 1981.

⁶Sven Grassman, *Till en kvinnlig vikarie. En bok om nyrikedom och nyfattigdom*, Årstederna förlag 1987

⁷Sven Grassman, *Från det lydiga landet*, Ordfront 1991, s 88.

⁸Walter Korpi, Halkar Sverige efter? Vår ekonomiska tillväxt och produktivitet i jämförande belysning, i *Ekonomisk Debatt* 5/1990; Walter Korpi, *Halkar Sverige efter?*, Carlssons 1992.

⁹André Gorz, *Kritik av det ekonomiska förnuftet*, Alfabet 1990.

¹⁰Karl Polanyi, *Den stora omdaning. Marknadsekonomin uppgång och fall*, Arkiv u.å.

¹¹Karl Marx, Filosofins elände, i *Skrifter i urval. Filosofiska skrifter*, Cavefors 1978, s 261.

¹²Det skulle vara möjligt att här pröva några hypoteser om orsakerna till denna förändring. På kort sikt kan den avskaffade valutareglerna ha betydelse: den gör penningmarknaden flyktig och känslig för alla möjliga, verkliga och inbillade, fluktuationer. På lång sikt vore det rimligt att hänvisa till skilda faser i ekonomins långa utvecklingsförlopp: en ekonomi som i hög grad vilar på konsumtion av förbrukningsartiklar förefaller mig bli känsligare för förväntningsförändringar än en ekonomi som vilar på framställning av stål och betong.

¹³Mot den bakgrunden vore det värt att pröva hypotesen att socialpsykologin tenderar bli det senmoderna samhällets sociologi.

¹⁴Detta har jag avhandlat i ett annat sammanhang, se Persson, *Maktutövningens interna dynamik*, Sociologiska institutionen i Lund 1991. Inom arbetslivet illustreras detta närmast idealtypiskt av scientific management som betraktar den underordnade arbetaren som ett själlöst djur och inrättar sitt ledningssystem mot den bakgrunden samt på motsatt sätt av modern managementfilosofi som betraktar den underordnade som en aktör vars medvetande formas genom kommunikation och genom en speciell organisering av arbetsplatsen.

¹⁵Erving Goffman använder begreppet intrycksstyrning i *Jaget och maskerna*, Rabén & Sjögren 1974.

¹⁶Begreppet handlingsproduktion använder jag i min avhandling som synonym till maktutövning, se Persson, a.a.

¹⁷Sune Davidsson, Halkar Sverige efter? Replik till Korpi, i *Ekonomisk Debatt* 8/1990 och i Korpi, a.a, s 168 ff.

¹⁸André Gorz, *Kritik av det ekonomiska förnuftet*, Alfabet 1990, s 134 f.

¹⁹Se t.ex. Fred Block, Den härskande klassen härskar inte, i *Häftet för kritiska studier* nr 3/1984.

²⁰I forskningsprojektet *Livssituation, meningsproduktion och politisk förändring*, vilket jag driver tillsammans med Ingmar Böök och Per-Olof Olofsson, prövas bl.a. hur olika politiska partier formulerar sin politik i termer av trygghet, förhoppning och tillhörighet och hur förväntningar i just dessa avseenden påverkar politiken.